

the morphological and semantic derivation. Morphological methods of derivation of new vocabulary is represented by prefixes, suffix methods for the preparation, compounding and the abbreviation. The semantic derivation detected based on the enlargement processes of lexical meaning and its metaphorical transfer. The study thoroughly analyzed the latest neologisms, performing in mass media texts as a «hate words» and have a strong negative connotation. It is indicated that the expressionaxio logical in nominative units is manipulative potential and used to create an appropriate mage of reality. For the most part served as sources for the analysis lexicon that has emerge dandgained relevancein the Ukrainian-Russian information warfare 2014. Particular attention is paid neologism arising from language games in mass media texts. This article summarizes the main trend sof occurrence of neologisms in political discourse.

Key words: *political discourse, neologic, neologism, lexical-semantic group, foreign borrowing, morphological derivation, semantic derivation.*

Отримано: 1.11.2014 р.

УДК 811.161.2'38

Кульбабська О.В.

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНИЙ РЕПЕРТУАР ПОТЕНЦІЙНИХ МАРКЕРІВ ІРОНІЧНОГО

У статті на матеріалі гуморесок та оповідань української письменниці діаспори Ганни Черинь розглянуто основні способи непрямого інформування в художньому тексті й мовні засоби створення іронічного ефекту.

Ключові слова: *інформування, непрямі акти мовлення, комічне, іронія, іронічний смисл, іронічна модальність, іронічний ефект.*

У мовознавчих студіях останніх десятиліть помітними виявилися тенденції до наукового осмислення, аналізу й опису різномірних лінгвальних фактів у проекції на мовну особистість їх творця й адресата, особливо з огляду на всі можливі типи й види спілкування, способи передавання інформації, умови, що породжують текст і підтекст тощо. У цьому аспекті значущості набувають непрямі способи інформації (непрямі акти мовлення), у межах яких ілюкція мовця через різні причини вербалізована опосередковано, тобто немає безпосереднього зв'язку між семантикою висловлень (інколи – і між надфразною єдністю) і значенням засобів їх вираження.

В українській мові з-поміж різних форм непрямого передавання інформації (через сарказм, лестощі, натяк і под.) найуживанішою є і р о н і я, що «найповніше відбиває сутність комічного, оскільки в ній зосереджена вказівка не тільки на суб'єктивне ставлення до об'єкта іронії (негативне, зазвичай насмішка), але й на логіку розвитку об'єкта в його співвідношенні із суб'єктом – на діалектику видимого і прихованого» [2, 13].

Багатоаспектний феномен іронічного здавна привертає увагу науковців, проте і досі глибинна й вичерпна кваліфікація зазначеного синкретичного явища залишається в колі актуальної проблематики сучасних гуманітарних парадигм і насамперед – лінгвістичної, оскільки безпосередній вияв гетерогенної природи іронічного відбувається на різних рівнях мовленнєвих експлікацій. Відповідні дослідження пов'язані з важливими питаннями мовознавства, зокрема зі співвідношенням об'єктивного та суб'єктивного в мовленні (В. Д. Шинкарук, В. А. Чолкан та ін.), транспозицією мовних одиниць (А. П. Загнітко, Н. В. Гуйванюк та ін.), імпліцитністю (Л. М. Невідомська), оцінною модальністю (Ю. М. Пацаранюк) специфічних текстових масивів тощо. Здебільшого такі праці присвячено: 1) лексичним і фраземним маркерам іронічного у просторі художнього цілого як функційного концентра (Ф. М. Білецький, Ю. І. Білодід, Л. М. Болдирева, А. П. Григорук та ін.); 2) синтаксичним засобам реалізації іронічної інтенції – від простого речення до тексту (С. Я. Єрмоленко, П. С. Дудик, В. С. Калашник, Ю. М. Пацаранюк, С. Т. Шабат-Савка, Л. О. Біятенко та ін.); 3) стилістичним фігурам як складникам аналізованої універсальної категорії (Н. Д. Бабич, І. Горченко, О. Калита); 4) прагмемам – сміховим домінантам у гумористичному дискурсі (Ф. С. Вацевич, В. Т. Бондаренко, В. І. Карасик, Т. М. Ковальова та ін.).

Актуальність теми нашого дослідження полягає в тому, що іронічна інтенція, визначена типом мовної особистості адресанта (автора й персонажа), потребує ретельнішого вивчення, адже це особлива характеристика комунікативної поведінки мовця, націленого на створення гумористичної ситуації для впливу на свідомість і дії співрозмовника.

Мета статті – схарактеризувати засоби експлікації іронічної інтенції, що непрямо об'єктивується у відповідному лексико-граматичному і стилістичному оформленні контекстних ситуацій, їх емоційно-експресивному навантаженні, оцінних модусів, сприяючи увиразненню комунікативних текстоситуацій, орієнтованих на комічний ефект.

Матеріалом наукових спостережень обираємо гуморески та оповідання з минулого, сучасного й майбутнього життя українців Вітчизни й Діаспори відомої української письменниці Ганни Черинь (Тетяни Гребінської), про творчість якої схвально відгукнулися видатні майстри пера Улас Самчук, Юрій Шерех, Борис Олександрів, Василь Барка та ін. «Діапазон комічного тут, – зазначає П. Сорока, – надзвичайно широкий: від м'якої іронії, жартівливого натяку до вбивчої сатири» [5, 66]. Зміст книги Г. Черинь «Святі корови» (2004) охоплює 52 гуморески, що «нерозривно пов'язані і темами, і настроями, і навіть тими самими героями, що відродилися в нових часах» [6, 5]. У власноруч написаній передмові до видання Ганна Черинь констатує: «Настрій моїх гуморесок веселий, беззлісний. Для вітчизняного читача, напевне, буде цікаво простежити невинне змагання за народні традиції, українські звичаї, боротьбу за рідну мову в сім'ї й громаді і прагнення одружити своїх дітей у своїй національній громаді. Вітчизняний читач може навіть обуритись: що за обмеженість! «Какая разніца?». Подумайте, які наслідки принесла нам та «разніца»...» [там само, 5].

Способи непрямого (або неконвенційного) передавання інформації – один із важливих аспектів характеристики національної мовностилістичної системи, що в кожній мові має свою специфіку. Зокрема, «в іронічному мовленнєвому акті зміст і повідомлення протиставлені, причому істинним є лише повідомлення мовця» [4, 18]. Натомість сприйняття іронії співрозмовником уможлиблює порушення логічного зв'язку між причиною та її наслідком. Читач або слухач, сподіваючись на логічний для нього й очікуваний наслідок, несподівано для себе дізнається про зовсім інший висновок автора, тобто тут спостерігаємо й зміну розумових актів і «невиправдане очікування», напр.: *Як може наша політика бути державною справою, коли в нас поки що нема держави? Отож займаймося спортом. Український спорт поки що не приніс нам світової слави, але якщо ми й далі будемо так завзято його провадити, здобудемо широкий розголос* (с. 56).

Суть іронії полягає в тому, щоб надати слову чи групі слів, проголошених мовцем, протилежного значення з метою насмішки чи глузування, перенесення за контрастом, полярністю семантики. Іронію виявляємо на основі контексту або фонового знання (пресупозиції), що унеможлиблюють буквально розуміння мовленого [3, 98]. Наприклад, у реченні *Він о'кей. Всього двічі розвівся, тепер із третьою заручився. Слава Богу, тепер люди довго живуть, з однією жінкою так довго не витримаєш* (с. 67) письменниця зіронізувала з персонажа для пом'якшеної, необразливої, доброї насмішки; на противагу цьому, в іншому реченні досить відчутним є іронічне перенесення за контрастом, як-от: *От якби-то влаштувати виставку нашого геніального Генка Фіть-Хвостенка! Той як намалює, то люди голову ламають, щоб відгадати, що то має бути. Дехто навіть закладається, чи правильно вгадав. Один каже, що то мавпа, другий – що бій амеб, а третій запевняє, що як обернути картину догори ногами, то буде сузір'я Рака! А нікому на думку не спаде, що то Генко намалював автопортрет з погляду екзистенціальності!* (с. 49).

Отже, для іронії як засобу імпліцитного інформування особливо важливою є здатність виявити ставлення автора до зображуваного явища, внесення оцінного компонента у формально-об'єктивне повідомлення, яке стає можливим завдяки структуруванню прямих і непрямих (антифразисних) мовних конструкцій, накладанню рамок об'єктивної та суб'єктивної модальності [2, 43]. Саме тому іронія має здатність, оцінюючи явища від протилежного, давати не тільки негативну, але й подекуди позитивну іронічно-грайливу характеристику мовця щодо повідомлюваного, напр.: *Сама Капітоліна, якої ніхто не здогадався підвезти, з'явилася мокра як курка. В найбільш важливих місцях Риминої промови чхала. Це рятувало недоліки в Риминій дикції, але й смішило публіку. Принаймні стало веселіше* (с. 65).

Спостережено специфічний тип іронічного мовленнєвого акту, суть якого полягає у відсутності «мовленнєвих сигналів» непрямого інформування: насмішка увиразнюється в разі його зіставленні зі станом речей в дійсності, напр.: *А в нашій модерній суспільстві злодійство – це невід'ємна частина життя. Кожний тепер краде: крадуть робітники на роботі все, що погано лежить; крадуть покупці у крамниці; крадуть діти в батьків; крадуть дівчата кавалерів у своїх найближчих подруг, обкрадають продавці клієнтів. Крадуть навіть сенатори у Вашингтоні! Навіть і ви крадете майже щодня. Правда, крадете не цілий день, а тільки хвилину із п'ятнадцять: п'ять під час перерви на каву, а десять у обід. То чом би мав не красти злодій, котрому красти належить за професією?* (с. 92).

Асиметрія між змістом повідомлення і його формою дає підстави констатувати наявність специфічного іронічного смислу, який може створюватися різнорівневими мовними засобами (лексичними, морфологічними, синтаксичними, інтонаційними та засобами на рівні дискурсу).

Тому мають рацію дослідники, які доводять належність мовних засобів іронії до «модифікацій комічного», репрезентантів номінації, що її виявляють як на лексичному (через слово і словосполучення – *лексична номінація*), так і граматичному рівнях, порівн.: *пропозитивна* (через речення) і *дискурсивна* (через текст) номінації [2, 13; 3, 6]. Щодо іронії, то вона наявна в усіх трьох видах інформування, але як *вторинна номінація*, як форма оцінного, критичного, емоційного усвідомлення дійсності.

Нам імпонує думка А. О. Щербини про зумовленість іронічного ефекту не від особливостей словесного вираження, а від двопланової побудови контексту, від структури думки загалом. У цьому аспекті науковець розрізняє три види іронії, вияви якої фіксуємо в досліджуваному матеріалі: власне-іронію, дотепну іронію, змішані форми іронії та іронічної насмішки [7, 60–69]. *Власне-іронія* – невідповідність, суперечність між експліцитним смислом і прихованим, зумовлена структурою контексту та своєрідною роллю інтонації: *Так, а Ольця моя, кума! Ото рідна душа: продала мене чоловікові з усім, усе геть розповіла про наші походеньки...*(с. 100).

Дотепна іронія – діалектична єдність трьох компонентів: змісту думки, форми думки і словесної оболонки. Співвідношення і взаємозв'язок усіх компонентів спричинена законом симетрії / асиметрії змісту та форми, напр., у діалозі: *Я таки дуже гарна... Я, правда, чула, що за моєю спиною Оля говорить про мене і менш приємні речі, рівняючи мої очі з угорськими сливами, ніс із картоплею, а інші частини з усім, що тільки водиться в садку та на городі; проте для мене це – зрозуміла річ, бо й я часом про неї кажу щось подібне* (с. 161).

Змішані форми іронії – охоплюють такі словесні засоби, що лише «загострюють» іронічний ефект, головна суть якого міститься в смислових зв'язках чи в самій ситуації, як-от: *Гарно я виглядаю в новім капелюсі, не гірше й без нього. Гарно мені й у новомоднім «мішку»; ще ліпше – в хутрянім пальті (якого я не маю, але не раз приміряла тітчине). Але в чім може дівчина краще виглядати, ніж у власнім авті?! Таки ні в чім!* (с. 87).

Щодо комунікативної структури іронії як мовленнєвого акту, то Ф. С. Бацевич визначає такі три основні компоненти структури: *адресант* іронічного висловлювання (дискурсу) – *об'єкт* іронії – *адресат* іронічного мовленнєвого акту. Якщо у вдалому комунікативному акті адресант і адресат погоджуються з іронічною оцінкою об'єкта, їх об'єднує спільне культурне тло [1, 190]. Проте трапляються випадки, коли об'єктом іронії стає сам адресат, як-от у діалозі: *Чого, наприклад? Уже ж не розуму! – Розуму тобі не бракує, це правда. – А чого бракує? – Нічого не бракує, але дечого не зайво мати в більшій мірі* (с. 34). Отже, основою створення іронічного контексту у процесі комунікативної діяльності мовця є його обізнаність з об'єктивним станом речей, із середовищем, у якому перебуває об'єкт іронізування. Лише в такому разі іронізатор як творець непрямого (імпліцитного) інформування досягне бажаного ефекту.

Фактичний матеріал дає підстави для виокремлення двох типів іронічних висловлень: 1) у плані змісту – за напрямом суб'єктивно-оцінної модальності; 2) у плані форми – за мовними засобами вираження іронії як універсальної категорії. Розглянемо детальніше кожний із цих типів.

Суб'єктивна модальність у гуморесках Ганни Черінь може бути спрямована на: а) особу, про яку йдеться, її поведінку, прикметні риси: *Саме тому тебе і обрали. Із цілого відділу тільки одної тебе не було на зборах. Всі інші відмовились, а тебе не було, то й вибрали. Одноголосно! Та не журилася: я – культурно-мистецька референтка, так що будемо співпрацювати* (с. 215);

б) заняття, професію, інтереси особи: *З усього, що я навчилася в Америці, найважливіші дві речі: патріотизм і ощадність. Або – може, ці дві речі треба поміняти місцями: на першій місці – ощадність, а тоді – патріотизм. Закон зеленого долара так велить: без грошей патріотизм не pomoже* (с. 89);

в) конкретні дії персонажів, їх учинки: *Наприклад, для приманки попередимо, що буде безкоштовне солодке й жодних книжок силою продавати не будемо. І ніякої збірки не буде. Побачиш, як люди зрадіють – і прийдуть. Отож, афіша, можна сказати, зроблена. Тепер програма. Не треба нам арій із опери «Марні надії» – ми відспіваємо якісь актуальні коломийки (с. 90); Змінились і наші святкування. Тепер ми відбуваємо приблизно стільки похоронів, як колись весіль і хрестин вкупі. Колись ми були ощадні і приїжджали полагоджувати справи особисто, щоб не витратитися на пошту, а тепер вже не ідемо, а все полагоджуємо через телефон* (с. 92);

г) зміст повідомленого співрозмовником: *То чого ж не покинеш роботу? – слухно запитав чоловік. – Сиди вдома. Може, хоч тоді знайдеш час прочитати газети та журнали, що вже п'ять літ на купі лежать. Та зробиш собі гарну зачіску замість оцієї мітли. – Мітли!!! То я гроші заощаджую, до перукарні не ходжу (бо й ніколи), а за це – і від кого ж? Від свого чоловіка такі компліменти дістаю! Мітла! – Вибачаюсь, кицюню, ти справді дуже ощадна жінка, але що мітла, то мітла. А як не мітла, то віник* (с. 54);

г) окремі події, явища, артефакти тощо: *Школою аристократичних манер були військові поневіряння і півголодне існування в таборах. Ви б побачили, як ішли елегантні дами до кухні по баланду, граційно вимахуючи консервними банками з приробленими дротиками, щоб гарячою рідиною не опекти руку! Так само елегантно тепер тримали ніж і виделку на бенкетах і ніколи не помилялись, що чим краяти. Треба тільки слідувати за чоловіками, які в політичних дискусіях забували про етикет і їли як прийдеться* (с. 37);

д) самого мовця (йдеться про самоіронію): *Дехто вважає мене марнотраткою, а серед них, на жаль, і мій чоловік. Якби ж вони знали та зрозуміли, як я вмію заощаджувати гроші! Люди думають, що я сиджу вдома, нічого не роблю, а мій сердешний чоловік тяжко на праці гарує. Насправді воно не так: як тільки чоловік вийде з дверей, я, довго не гаючись, гарненько поснідаю, вберуся – і гайда до крамниць. За день, може, з двадцять обійду, до всього придивлюсь – і по справжній ціні нічого не куплю, тільки по знижці, по тій, що, як каже моя сусідка, «на сале». Захекавшись як пес, прибіжу додому за півгодини до приходу з праці чоловіка, ще встигну «ті-ві диннер» у мікропічку всунути. І в ту хвилину, як чоловік з'явиться на порозі, на столі вже парує запашна домашня страва. Звідки б чоловік знав, що то з фабричного пакета, коли він від нашого одруження нічого іншого не їв?!»* (с. 112).

Способи вираження іронії мовними засобами можна розділити на два підтипи: а) іронія, виражена так званими іронічними мовленевими сигналами (тобто засобами і способами, що їх зазвичай використовують для вираження іронії), напр.: риторичні питання (*Я радий бачити вас за роботою, Кириле! Ви сьогодні знову вагітнієте новими соціологічними дослідженнями?* (с. 57)); алогізми (*Ну як ви? – Спасибі, уже сиджу! – Сидітимете пізніше! Зараз ви поки що катаєтесь!* (с. 53)); лексичні повтори (*Мій герой героєм не був* (с. 7)); антоніми, у т. ч. контекстуальні (*Дівчина цілком змінила натуру: то була весела, жвава, а то напав на неї песимізм* (с. 15)); антифразисні конструкції (*Пан Ситуація товмачив етимологію деяких слів на свій лад: слово «перогагати» він уважив спротивом, бо виводив його від слова «роги», «катаклізми» він виводив від звичайної «клізми», «амбу» від «амбіції», «махінації» від «маханя», а «динозаври» від «дині»* (с. 11)), алюзії (*Своєю філософською девізою Ситуація обрав «Світ ловив мене – і спіймав» і ніяк не хотів погодитися з професором, що це запозичене у Сквороди* (с. 10)), змішування стилів (*Боронь Боже! Я горілки і в рот не беру! А Горошко щодня квартиру випиває, і такий піетизм кінчиться амбіцією* (с. 11)) тощо.

б) іронія, побудована без «мовленевих сигналів» непрямого інформування. Такі висловлення, на перший погляд, є цілком серйозними, а наспішка в них стає виразною лише в разі зіставлення зі станом речей у дійсності: *Випитий коньяк збільшував кількість телеграфних стовпів, підвищував градуси і температуру тіла* (с. 56); *Коли Карло скидав капелюха, можна було сказати, що він лисий, а якщо інтелігентно – то недостатньо кучерявий* (с. 82).

Отже, іронія, паралельно із сатирою та гумором, є рівноправною формою комізму. Специфічними ознаками іронії є суб'єктивізм, асиметрія змісту і форми; здатність до двоспрямованості: на об'єкт і на себе. Особливістю вербального вираження іронії є співіснування двох смислових планів – прямого експліцитного та потенційного, що суперечить прямому. Імпліцитно виражена іронічна оцінка, що притаманна комічним висловленням, творить широкий діапазон прагматичних смислів у художньому тексті. Оскільки мовна іронія – складне семантико-синтаксичне явище, тому в перспективі важливо сконцентруватися на описі лінгвокомунікативних засобів у гумористичному дискурсі, уживання яких зумовлено не лише прагматичною настановою автора, а й контекстуальними умовами – мовни-ми та позамовними.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : навч. посібн. / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 326 с.
2. Гуйванюк Н. В. Способи реалізації іронії у структурі речення : монографія / Н. В. Гуйванюк, Ю. М. Пацаранюк. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – 167 с.
3. Походня С. И. Языковые виды и средства реализации иронии : монографія / С. И. Походня. – К. : Наук. думка, 1989. – 126 с.
4. Почепцов Г. Г. Язык и юмор : монографія / Г. Г. Почепцов. – К. : Вища школа, 1974. – 318 с.
5. Сорока П. З пером ежар-птиці. Ганна Черінь / Петро Сорока // Дивослово. – 2005. – № 10. – С. 66–69.
6. Черінь Г. Святі корови : гуморески та оповідання з минулого, сучасного й майбутнього життя українців Вітчизни й Діаспори / Ганна Черінь. – К. : Юніверс, 2004. – 294 с.
7. Щербина А. О. Про іронічний ефект і методи його вивчення / А. О. Щербина // Питання граматики і лексикології української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1963. – С. 60–69.

In the work were found out the philosophically-esthetic essence of comic, reasons and features of its national specific, described differential signs of irony as philosophically-esthetic and linguistic category, found out its relations to comic, tragic, pathetic, humor, satire, sarcasm. Irony regards as equal form of humour, which can function as stylistic method or can be the display of subjectively-author's modality and be realized on the level of whole text. Were enlighten semantic mechanisms of creating the ironic sense, and also defined functions of irony in spoken language and belles-lettres.

There were realized the systematic describe the ways of expression the situation irony in modern Ukrainian small prose (lexically-stylistic, logically-semantic and syntactically-stylistic) and determined the specific of its functioning; found out the role of vertical, horizontal context and background knowledge for creating and adequate decoding of associative irony. Were investigated kinds of lexical repeats, with the help of which is producing the ironical sense, and showed models of ironical sense generating at dialogical quotation. The analysis of allusions and citations in modern prose texts of small genre forms had taken and were described kinds of their transformations. The author's and character's speech ways of co-operation for the irony realization had placed.

Key words: *informing, indirect speech act, comic, irony, ironical sense, ironic modality, ironical effect.*

Отримано: 18.10.2014 р.

УДК 811.161.2'373.611'366

Кушлик О.П.

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРУВАННЯ ТИПОВОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ ДІЄСЛІВ, МОТИВОВАНИХ ІМЕННИКАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗНАРЯДЬ ТА ЗАСОБІВ ДІЇ

У статті визначено структуру типової словотвірної парадигми дієслів, утворених від іменників на позначення знарядь та засобів дії за допомогою суфікса -и-, зокрема: простежено належність похідних одиниць до трьох семантичних підгруп, а в межах них – до відповідних словотвірних зон (субстантивної, вербальної чи ад'єктивної); у межах кожної зони встановлено континуум словотвірних значень дериватів, з'ясовано інвентар словотворчих засобів для їхньої реалізації, окреслено здатність деяких дериватів виражати додаткові семантичні відтінки.

Ключові слова: *словотвірна парадигма, словотвірна зона, словотвірне значення, словотворчий формант, твірна основа, семантична позиція, відсубстантивне дієслово, дериват, вербатив, девербатив, перфектив.*

Основоцентричний аспект дослідження словотвірних процесів набуває все більшої актуальності в україністиці. Опертя на твірну основу як типологізувальний чинник дає змогу передбачити творення похідних одиниць з певною семантикою, визначити інвентар словотворчих засобів для їхньої експлікації, з'ясувати вплив мовних та позамовних чинників на реалізацію закладеної системою мови дериваційної здатності. Розв'язання цих завдань є необхідною умовою планомірного та системного вивчення низки питань, вичерпне розв'язання яких було неможливим при формантоцентричному підході. Охоплення основоцентричним аспектом усієї мотивувальної бази з метою створення типології словотвору уможливорює окреслення внеску кожного лексико-граматичного розряду, а в межах нього і лексико-семантичної групи у формування й структурування дериваційної системи. Визначення словотвірного потенціалу дієслів як одного з найскладніших морфологічних класів слів з розгалуженою системою граматичних категорій та їхніх матеріальних виразників – граматичних форм – є важливим етапом такого дослідження.

У зарубіжному мовознавстві уже досягнуто певного успіху в цій царині. Серед усього на основі аналізу структури й семантики словотвірної парадигми як комплексної системоутворювальної одиниці класифікації й опису матеріалу, адекватної основоцентричному напрямку, обстежено дериваційний потенціал дієслів у словацькій (К. Бузашіова), польській (Р. Гжегорчикова, Г. Ядацька), російській (О. Земська, Т. Морозова, С. Тихонов), болгарській (С. Калдиева-Захарієва, Є. Георгієва, В. Нечаєва), англійській (Т. Беляєва) мовах.